

סולם יעקב במבט חדש (SPEECH)

ר' מ. נבון

פרשת השבוע מתחילה בחלום המפורסם של יעקב – בואו נקח דקה לקרוא אותו:

בראשית כח, י-טו

וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֶרְצָה וְרֵאשׁוּ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ :
וְהִנֵּה יִקְוֶה נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יִקְוֶה אֱלֹהֵי אֲבֹתָי וְהִנֵּה יִצְחָק הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֶתָּה
שׁוֹכֵן עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ : וְהִנֵּה זֶרְעֶךָ כַּעֲפַר הָאֶרֶץ וְפָרְצָתָ יָמָה וְקָדְמָה וְצָפֹנָה וְנִגְבָּה
וְנִבְרָכוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפָּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ : וְהִנֵּה אֲנֹכִי עֹמֵד וְשֹׁמְרֵתֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ
וְהִשְׁבֵּתֶיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ :

חלום יעקב מסקרן ושובה לב אבל, עם כל זה, לא מובן. חלום יעקב מושך אותנו כי הוא מורכב מכל מיני אלמנטים וכמו בחלומות שלנו הוא מבקש פתרון – אנו רוצים לדעת מה פשר הסמלים והפניה האלוקית. מעניין עוד כי חלום זה הוא אחד מתוך רק שבע חלומות שבהם מופיע משל בכל התנ"ך! נוסף לזה, החלום הוא הראשון מתוך השבע, ולפיכך הוא אמור לשמש כפאראדיגמה ליתר החלומות בז'אנר. למרות זאת, בעל ה"תורה שלימה", ר' מנחם כשר, כותב כך:

ר' מ. כשר, תורה שלימה, בראשית כח:ע

... "ויחלום והנה סולם מוצב ארצה" דע כי לכל החלומות מצינו פתרונם [בתוך הטקסט]
חוץ מן חלום זה שאין לו פתרון בתורה. ו[זה] אעפ"י שהחלום [הזה] הוא ראשון לכל החלומות.

טענתי הערב הוא שעל אף האמור ב"תורה שלימה", החלום של יעקב כן הולם לז'אנר כי פתרוננו כן נמצא בתוך הטקסט, נגד עינינו ממש! אני מציע שהפתרון הוא במילים של הקב"ה ליעקב. ז"א: הקב"ה לא בא להעביר מסרים ללא הקשר אלא מגיב במפורש לנמשל במשל החלום.

על מנת לראות את זה, אנו צריכים להבין כמה עקרונות מתיאוריית פרויד על חלומות, שהם גם עולים בקנה אחד עם מקורות יהודים:

(1) חלומות באים להביע רצונות אינסטינקטיביים

ישעיהו כט:ח

וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יַחְלֹם הָרַעַב וְהִנֵּה אוֹכֵל וְהִקְיָץ וְהִיקָה נֶפְשׁוֹ, וְכַאֲשֶׁר יַחְלֹם הַצְּמָא וְהִנֵּה שֹׁתֵה וְהִקְיָץ
וְהִנֵּה עֵגוֹף וְנִפְשׁוֹ שׁוֹקֵקָה כִּן יִהְיֶה הַמּוֹן כָּל הַגּוֹיִם הַצְּבֹאִים עַל הַר צִיּוֹן : ס

(2) תוכן החלום הוא של דברים מדוכאים (לא עצובים אלא שאולי אין לנו דרך להגשימם כרגע)

ברכות נה:ב

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו.

(3) כל הפרטים חשובים

כאן הגמרא מתנגדת ואומרת:

ברכות נה:א

אלא אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, כשם שאי אפשר לבר בלא תבן - כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים. אמר רבי ברכיה: חלום, אף על פי שמקצתו מתקיים - כולו אינו מתקיים, מנא לן - מיוסף דכתיב (בראשית ל"ז) והנה השמש והירח וגו'.

על אף זה הרמב"ם כותב בקשר לחלומות בתנ"ך שיש שני סוגי משלי נבואה – אחד "שכל מלה שבמשל התוא יש בה ענין" ואחד שמעורבב דברים חשובים יחד עם דברים שבאים לא לצורך המסר גרידא. ואז הוא מביא דוגמה לסוג המשלים שהכל חשוב: "דמיון המין הראשון מן משלי הנבואה אמרו, 'והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה'..." הנה כל מלה שבאה בזה המשל היא לענין מוסף בכלל הנמשל.

עכשיו נחזור לתיאורית פרויד ונחבר את העניינים. פסיכולוג בשם מארק סולמס פרסם מאמר בירחון לפסיכולוגיה וסיכם איך הרצונות והמחשבות המדוכאות (התוכן החבוי בתת-מודע) מתגשמות בפרטי החלום.

פרויד טען שיש תהליך במוח שהופך את התקוות מהתת-מודע שלנו לחלומות במודעות שלנו. התהליך נקרא "DREAMWORK" (עבודת החלום) וכולל מנגנונים כמו "החלפה" ... כדוגמה האבא שלך מיוצג כשוטר, [או מנגנון] "הרכבה" – כאשר מורכב בחלום כמה אלמנטים בסמל אחד, כדוגמה 'אמביציה, התרגשות, ופחד', כולם מיוצגים בדמות אחת של מדרגות נעות ...

דוגמה זו מפליאה בדמיונה לסולם יעקב! כי הסולם, כמו מדרגות נעות, הוא מכשיר לעלות ולרדת. ועל אף שסולם לא נע, המלאכים העולים ויורדים נותנים את התנועה לסמל הסולם. אני מציע שהמלאכים העולים מיוצגים את השאיפות של יעקב כאשר המלאכים היוורדים מסמלים את הפחדים שלו. וזה מסביר למה המלאכים עולים לפני שהם יורדים – כי קודם יעקב מביע שאיפותיו ולאחר מכן הוא נכנע לפחדיו. ונראה שבסדר זה ענה לו השם.

לגבי שאיפותיו, אנו קוראים כבר מלידתו "יָדוּ אֶחָזֶת בְּעֵקֶב" – שהוא שאף לבכורה. ובכן, עשיו מפרש שמו של יעקב: "וַיֹּאמֶר חָכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְּעָמִים אֶת בְּכֹרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עֵתָה לָקַח בְּרָכְתִּי... " ובאמת, כל מה שקראנו על יעקב עד החלום הוא אודות הבכורה. יש רק שני סיפורים על יעקב שמקדימים את החלום - סיפור קניית הבכורה וסיפור קבלת ברכת הבכורה. אם כן, השאיפה העזה לבכורה מובאת לידי ביטוי בחלומו בדמות המלאכים העולים בסולם.

ולשאיפה הזאת החבוי במשל הקב"ה מגיב. זאת אומרת, דברי השם הם תגובה מידית למשל בחלום המשקפת ומגלה את הנמשל. מה היו המילים הראשונים של הקב"ה ליעקב?

ליעקב (בחלומו)	לאברהם (בזמנים שונים)
בראשית פרק כח (יג) וְהִנֵּה יָקוּם נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יָקוּם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֲתֵנְנָה וְלִזְרַעְךָ:	בראשית פרק יג (טו) כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֲתֵנְנָה וְלִזְרַעְךָ עַד עוֹלָם:
בראשית פרק כח (יד) וְהִנֵּה זֹרַעַךְ כְּעֵפֶר הָאָרֶץ ...	בראשית פרק יג (טז) וְשָׁמַתִּי אֶת זֹרַעְךָ כְּעֵפֶר הָאָרֶץ ...
וּפְרֻצֹתֶיךָ יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה ...	בראשית פרק יג (יד) ... שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׂם צַפְנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וְנִמָּה:
וְנִבְרָכְךָ בְּכָל מְשַׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה וּבְזֹרַעְךָ:	בראשית פרק יב (ג) ... וְנִבְרָכְךָ בְּכָל מְשַׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה:

ההבטחות ליעקב מקבילות למפליא להבטחות הברית של ה' לאברהם. אם כן, דברי ה' באים לעודד שאיפותיו לבכורה – שאיפות הנמשלות במלאכים העולים בסולם.

בקשר לפחדיו, על אף שיעקב שאף לבכורה, ברור ששאיפותיו לירושת הארץ הוטלו בספק כאשר הוא גלה מהארץ. ולא זה בלבד אלא גם הוא מפחד לחייו כי, בואו לא נשכח אילו נסיבות גורמות לו לברוח, מה גם שהוא יודע שדוד לבן לא בדיוק הצדיק במשפחה המורחבת. פחדים האלו מובאים לידי ביטוי במלאכים היורדים בסולם. ולאלו הקב"ה בא ומגיב במילים הבאים מיד אחרי דברי החיזוק על הבכורה.

"וְהִנֵּה אֲנִי עֹמֵךְ וְשֹׁמְרֵתֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" – ועל זה רש"י מציין: לפי שהיה [יעקב] ירא מעשיו ומלבו. והקב"ה ממשיך: "וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ" – ועל זה רש"י מסביר: מה שהבטחתי לאברהם על זרעו, לך הבטחתי ולא לעשו.

ובזה שהפתרון של החלום נמצא בתוך החלום עצמו לא צריך להפריע לנו אלא להפך, לפי הגמרא עובדה זו היא הוכחה שהחלום הוא חלום אמת:

ברכות נה:ב

שלשה חלומות מתקיימין: חלום של שחרית, וחלום שחלם לו חבירו, וחלום שנפתר בתוך חלום.

אם כן, בישום תיאוריה מודרנית לפתרון חלומות הצלחנו לשפוך אור על תעלומת סולם יעקב ובכך הבנו לא רק את פשר הסמלים, אלא גם קישרנו בין דברי ה' והמשל ובכך הראנו שהחלום המשלי הזה אכן פאראדיגמה לכל חלום משלי בתנ"ך שבא עם פירושו טמון בטקסט.

ובכן לא נותר לי אלא לאחל לכלכם שבת שלום וחלומות פז!